

אות

כתב עת לספרות ולתיאוריה

10 גיליון
2020 סתיו

עורכים מיכאל גלזומן, מיכל ארבל, אורי ש. כהן
חברי המערכת חן אדלסבורג, גיא ארליך, איל בסן
מערכת מייצגת מיה ברזילי, אדריאנה ג'ייקובס, אבנר הולצמן, חנה נוה, מנחם פרי, חנה קרונפלד,
ורד קרתי שם-טוב, נעמה רוקם, עוזי שביט
עריכת טקסט דינה הורביץ
עריכה גרפית מיכל סמוי-קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי באוניברסיטת תל אביב

על העטיפה: חן שיש, "אות 10", אקריליק על נייר, 2020

אות הוא כתב עת אקדמי שפיט היוצא אחת לשנה (שנתון) מטעם מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית,
אוניברסיטת תל אביב
המאמרים המתפרסמים בכתב העת **אות** עוברים הליך שיפוט ומבוססים על כללי המחקר האקדמי

ISSN 2707-5680

© 2020 כל הזכויות שמורות למערכת אות, מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית, בניין רוזנברג, אוניברסיטת תל אביב,
תל אביב 6997801

ot.kipp@gmail.com

הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת.ד. 2104, בני ברק
נדפס בדפוס סדר צלם

“אני רוצה להתחתן עם העברית”

שיחה עם שחר־מריו מרדכי

מיכאל גלוזמן

מיכאל גלוזמן: את ספרך הראשון, אהבת מריו לרוזה, שראה אור ב־2001, פרסמת תחת השם “שחר מרדכי”. מתי נוסף השם מריו?

שחר־מריו מרדכי: ספרי הראשון הוא תולדות העתיד, שראה אור ב־2010, ושם נכתב השם “שחר־מריו מרדכי”. אהבת מריו לרוזה הוא ספר טרום־ביכורים. אכן, שמי שם הוא שחר מרדכי. נולדתי שחר־מריו מרדכי, אבל אריה אהרוני מהוצאת ספרית פועלים, שערך את הספר, אמר לי שהחזרה על “מריו” הן בשמי והן בכותרת לא נראית טוב. הוא הציע למחוק את “מריו”. זו הייתה טעות. טעות שנייה. הטעות הראשונה הייתה פרסום הספר.

אתה מתכחש לספר הזה היום?

“מתכחש” זו מילה קשה. דעתי לא נוחה ממנו. זה ספר בוסרי, לא שלם ולא מגובש. זה לא ספר של משורר אלא של כותב שירה. הייתי משתמש אפילו בביטוי הנורא “מי שחוטא בכתיבה”. אני משורר רק מאז תולדות העתיד. אם הייתי יכול לחזור אחורה בזמן, הייתי מבטל לחלוטין את הוצאת הספר אהבת מריו לרוזה, אף על פי שעל הכריכה מופיעה תמונה של מריו ורוזה, סבא וסבתא שלי. אני אוהב את התמונה, אני אוהב אותם. את רוזה אני אוהב כי הכרתי אותה, היא הלכה לעולמה ב־1998, ואת מריו אני אוהב אף על פי שלא הכרתי אותו. הוא הלך לעולמו בשנה שבה נולדתי.

* הראיון התקיים בניו יורק, ב־1 ביוני 2019, בעת שלימדתי באוניברסיטת שיקגו ושחר־מריו מרדכי לימד עברית בבית ספר יהודי בבולטימור.

אתה שופט קשוח.

נכון. פיתחתי כלים להבחין בין שירה טובה לשירה לא טובה. יש לי ספר טרום-ביכורים וספר ביכורים.

אהבת מריו לרוזה יצא לאור כשהיית בן עשרים ושש.

נכון. למיטב ידיעתי התחלתי לכתוב כבר בכיתה ב'. למדתי בבית הספר "קדימה" בקריית ביאליק וסופרת הילדים דבורה עומר הגיעה אלינו לביקור. המחנכת ביקשה שמישהו יכתוב משהו לכבודה, ואני זוכר שכתבתי שיר לדבורה עומר ו"הלחנתי" אותו, במרכאות כפולות ומכופלות, על פי הלחן של "אמן למילים" של עפרה חזה, זמרת שמאוד אהבתי, שאני אוהב עד היום. זה שיר גרוע, אבל אז אהבתי את השירים הגרועים שלה. היום אני אוהב את השירים הטובים שלה. אני זוכר משפט אחד מהשיר: "דבורה עומר, את כמו אמא / שלך באהבה, בית ספר קדימה". היו בו שלושה בתים מחורזים, מושרים על פי הלחן של "אמן למילים", אם כי שיניתי שם כמה דברים. שלושה תלמידים שרו את השיר על בסיס מה שכתבתי. אני כותב שירים מגיל מאוד מאוד צעיר, אבל שירה במלוא מובן המילה התחלתי לכתוב רק משנות השלושים לחיי, אם כי את השיר הטוב הראשון שלי כתבתי כשהייתי חייל בצה"ל. אני מניח שזה היה כשהייתי בערך בן עשרים, ב-1995.

משוררים רבים כתבו כבר בילדותם. אהרן שבתאי פרסם שיר בדבר לילדים כשהיה בכיתה ב'. מהיומנים של לאה גולדברג, שהחלה לכתוב כשהייתה בת עשר וחצי, ניכר שהיא ייעדה את עצמה לשירה בגיל צעיר מאוד. בארכיון אלתרמן מצויים שירים שאלתרמן כתב בגיל תשע.

הרבה משוררים התנסו בכתביה בשנים האלה. העניין הוא שהרבה אנשים כתבו בשנים האלה והפסיקו לכתוב.

שמרת את הטקסטים שכתבת בילדותך?

כמה מהמחברות האלה שמורות בכית של חברה טובה שלי. כשעברתי מתל-אביב לבולטימור ביקשתי ממנה לשמור עליהן. אני מקווה שאוכל להשמיד אותן. אלה שירים גרועים.

לפעמים שירים מוקדמים שנתפסים כגרועים מכילים בתוכם מעין גרעין שממנו תצמח הפואטיקה הבשלה. בשירים הגנוזים של דליה רביקוביץ, שכמה מהם נכתבו כשהיא הייתה צעירה מאוד, ניתן להבחין בכישרון הלשוני שלה ובזיקה ללשון

המקרא. כשהיה בן עשרים שלח אהרן שבתאי שירים מאוד בוסריים ללאה גולדברג והיא הבחינה בכישרונו ושלחה לו מכתב מעודד.

לאהרן שבתאי הייתה הזדמנות לשלוח ללאה גולדברג... לא רק בגלל שהיא עדיין חיה כשהחל לכתוב. לא רק שלא יכולתי לשלוח לה שירים כי היא נפטרה ב־1970 ואני נולדתי ב־1975 אלא שבשנות ילדותי ונעוריי לא הייתי מודע כלל לקיומם של משוררים. לא יכולתי לשלוח מכתב לאיש מכיוון שהידיעה הפשוטה לא הייתה קיימת אצלי. גם חדרו הרכבי פנתה ללאה גולדברג. בטלפון. כשאתה גדל בקריות, האופציה הזאת לא קיימת בתודעה.

מתי נודע לך שיש דבר כזה שנקרא "שירה"?

הסוכן התרבותי החשוב ביותר, לטוב ולרע, הוא בית הספר. אני לא זוכר הרבה מבית הספר היסודי, למעט השיר שכתבתי לדבורה עומר, אבל בחטיבת הביניים למדנו שירים של אלתרמן, של לאה גולדברג, וכמובן, של חיים נחמן ביאליק. גרתי בקרית ביאליק, שנקראה על שמו; הוא הלך לעולמו ב־1934, שנת היווסדה של הקריה. רק דרך התיווך של בית הספר הבנתי שיש שירה.

בבית לא היו ספרי שירה?

הבית היה ריק מספרים, חף מספרים ולא חף מפשע, אבל אני לא מאשים.

אני לא מדבר במונחים של אשמה. מעניין אותי איך הגעת לטקסטים.

היה בבית תנ"ך, ולקראו בו היה הדבר שהכי אהבתי. בבית הספר היסודי אהבתי את שיעורי התורה יותר מכל דבר אחר. כנראה הייתי ילד "חננה" כזה, וכשהגעתי הביתה עניין אותי התנ"ך וקראתי בו. אז עדיין הייתה לי היכרות מסוימת עם סבי מצד אבי; הוא לקח אותי מדי פעם לבית הכנסת ושם גיליתי גם ספרי קודש אחרים. עלעלתי בהם, לא הבנתי כלום, אבל הלכתי שבי אחרי המילים והמנגינה והצלילים. הכול כישף אותי. ההורים שלי האמינו בהשכלה, אבל לא היו בבית ספרי שירה או פרוזה. לכך נוסף העניין שאני בא מבית מזרחי – אבא שלי עירקי ואמא שלי יוונייה-איטלקייה. לרחל, ללאה גולדברג, לאברהם שלונסקי ולנתן אלתרמן הייתה בקיאות בכמה ספרויות אירופיות. מה היה לי? לא הייתה לי שום היכרות עם הספרויות האירופיות וגם לא עם הספרות העברית החדשה. הכרתי את הספרות היהודית רק דרך התנ"ך. אני חושב שזה מאפיין הרבה מהמשוררים שבאו מרקע ספרותי דומה לשלי. ו"רקע ספרותי" זה ביטוי מטעה, כי לא היה לי רקע ספרותי. לי היה רק התנ"ך, וככה גיליתי שירה.

מרגישים בשירה שלך שהתנ"ך חי בך מוזיקלית.

זו האבן השואבת שלי. אמרתי פעם שלשון התורה קדמה לתורת הלשון. אנחנו אומרים "אלוהים גדול", למרות שלפי תורת הלשון יש לומר "אלוהים גדולים" – כפי שאומרים "אלוהים אדירים". אבל בתנ"ך, הפלישתים הם אלה שמצוטטים כאומרים "אלוהים אדירים". העברים האמינו באלוהים אחד. אני לא יודע כמה הבנתי מזה כשהייתי ילד קטן, אבל זאת לשון התורה, ואצלי היא קדמה לתורת הלשון. דרך הקריאה בתנ"ך הבנתי דברים שפעפעו בי וחלחלו בי וגם אם לא הבנתי אותם באותו זמן, אני מביין אותם היום.

אם כך, איך הגעת לפרסם ספר שירה? אני מדבר על אהבת מריו לרוזה, שאתה מכנה "ספר הטרומ-ביכורים".

כתבתי שירים לעצמי, בחדר, ויום אחד שמעתי על תחרות על שם רון אדלר בחיפה. ניגשתי לתחרות ב-1998, השנה האחרונה שבה היא התקיימה. בין השופטים היו נתן זך, חיים גורי ופרופ' ציפורה כגן מאוניברסיטת חיפה.

זה צוות שופטים מכובד.

כן, אבל לא זכיתי. מי שזכה היה משורר באמת מעולה, ליאור שטרנברג. בתום התחרות פנה אלי חיים גורי ואמר לי: "אני רוצה להגיד לך מה שאמר לי נתן אלתרמן, כשבאתי אליו בדחילו ורחימו והראיתי לו שירים שכתבתי. הוא אמר לי 'יום אחד תראה שפרסמת'". גורי הוסיף: "אני מעביר את זה לך". מה זה "יום אחד תראה שפרסמת"? לא הבנתי. הוא הסביר: "זה לשון עתיד ולשון עבר. תראה (בעתיד) שפרסמת (בעבר)". גורי רמז לי, בצדק, שהשירים שלי הם עדיין בוסר ושזה לא נכון להוציא עכשיו ספר. אבל יום אחד תראה שפרסמת.

זה רגע יפה של חניכה.

נכון, אבל לא הבנתי אותה. עשיתי טעות גורלית, משום שלא הקשבתי לגורי או לאלתרמן.

הוא דיבר בצופן של משוררים. הוא לא ישב אִתְךָ חצי שעה והסביר לך למה הוא מתכוון. הוא אמר לך משפט שלא יכולת להבין.

ניגשתי עם השירים להוצאת ספרית פועלים. לפני כן לא פרסמתי שירים בכתבי עת, כי לא ידעתי שיש דבר כזה שנקרא "כתבי עת". זה קשור כאמור לבית שבו גדלתי, נטול ספרות, בצלו של אב שהוא נכה מלחמה.

זה דווקא נושא שאתה כותב עליו בצורה מאוד פתוחה וגלויה.

גדלתי בבית שבו אבא הוא נכה צה"ל וגם אמי מאוד חרדתית, כבת לאם שאיבדה את אמה וארבע אחיותיה באושוויץ. אני מסתכל על אמא שלי, אישה שגדלה בצלה של אם רדופה, שעזבה את אירופה בזמן. כשאמי התבגרה והייתה עלמה היא סעדה את אבא שלי בבית חולים, כשהוא היה פצוע קשה. הוא נפצע קשה במלחמת ששת הימים, כשהיה בן עשרים, וסבל מכוויות בכל חלקי גופו.

הם כבר היו נשואים?

הם כבר היו זוג, ובעקבות הפציעה הקשה מאוד שלו – היו לו מאה אחוזי נכות – אמא שלה, סבתא רוזה, שהייתה היפה בנשים בעיני, ניסתה לשכנע אותה לעזוב אותו. היא הזהירה אותה שתצטרך לטפל בו כל החיים. אמא שלי נשארה, וזו עדות לסיפור אהבה גדול. אבל כשאמי סיפרה לי את הסיפור הזדהיתי עם העמדה של סבתא, גם במחיר הדבר שלא אינולד. הייתה לי סלידה קשה מאוד מאבא שלי.

בגלל שהוא היה שרוף?

גם. רק בקיץ רואים שאבא שלי נכה צה"ל. בקיץ רואים את הכוויות – בכפות הידיים, בירכיים, ברגליים. התביישתי באבא שלי כשהייתי קטן, כי בקיץ ראו את הצלקות והכוויות... תמיד העדפתי שאמא שלי תגיע ליום הורים. כשהוא הגיע, לא יכולתי לשאת את זה. אבל אולי זו לא הייתה הסיבה העיקרית. אבא שלי מגמגם, אבל זה לא מדויק מבחינה קלינית. הוא לא מצליח לבטא משפט שלם אחד בבהירות. אם תדבר עם אבא שלי, תצטרך לחכות דקה וחצי או שתיים עד שהוא ישלים משפט, וזה נצח. ועדיין לא תבין אותו. לפעמים הוא כעס עלי כשלא הבנתי אותו. בגיל שש או שבע קיבלתי החלטה – לא להיות אבא שלי, להיות אחר מאבא שלי. אבא שלי היה ליכודניק, ולכן אמרתי לעצמי שאהיה מערכניק. לא ידעתי מה זה ליכוד או מערך אבל ידעתי שאני שם. אבא שלי דיבר בחוסר בהירות – עד היום הוא מדבר בחוסר בהירות – ולכן החלטתי לדבר ברהיטות ובבהירות. עד היום אני נכנס לחדרה כשאני לא מצליח להשלים משפט או להבהיר את עצמי.

אני רואה את זה בשירים.

איך אתה רואה את זה בשירים?

יש מקומות בסופי שירים שבהם אתה מסביר יותר מדי.
נכון. גם העורכת שלי, תמי ישראלי, אמרה לי את זה. אני צריך לקחת את זה לתשומת
לבי.

הרבה פעמים רציתי שהשיר יסתיים שתי שורות קודם.
אאוריקה. תמי ישראלי אמרה לי כשעבדנו על הספר תפוס מקום לגשם, שראה אור
בהוצאת פרדס, שיש שירים שבהם הטון מסביר או מטיף ושאני נוטל על עצמי את
עמדת המורה. לא חשבתי עד לרגע זה שיש קשר בין הפחד שלי להיות לא בהיר לבין
חוסר הבהירות של אבא שלי, שרודף אותי.

השתמשת קודם במילה "סלידה". חשת כך כבר בילדות, או שזה פירוש שאתה
מעניק בדיעבד ליחסך לאביך?

אני לא חש כך היום. יש לי חמלה כלפיו ואהבה במידה מסוימת. בשיר "האהבה
האמיתית אינה כפי שהיא נראית" דליה רביקוביץ שואלת "וְהָאֵם אֲנַחְנוּ אוֹהֲבִים אֶת
יְלָדֵינוּ?". בעצם צריך לשאול – האם אנחנו אוהבים את הורינו? לפעמים אתה רוצה
לקפוץ מהגג. היום אני מסתכל עליו כך: הוא היה שחקן כדורגל מקצועי במכבי חיפה
והיה הבטחה גדולה. צפו לו עתיד כשחקן גדול. בעקבות הפציעה הקשה במלחמה,
קריירת הכדורגל שלו נגמרה וחרב עליו עולמו. היום אני רואה אותו כילד בן עשרים,
אבל בילדותי העדפתי לבלות אצל סבתי רוזה, שחייתה בגפה כי סבא מריו נפטר עוד
לפני שנולדתי. בכל פעם שברחתי אליה זה היה בגללו. כל דבר שהוא עשה הצית בי
כעס וזעם ושנאה וסלידה. נדרש לי הרבה זמן להתפייס, וזה תהליך שעדיין נמשך.

הקושי שלו בדיבור קשור לפציעה, לפוסט-טראומה של המלחמה, או שהוא קדם
לה?

מעולם לא עלה בדעתי לשאול את השאלה הזאת. אני מכיר אותו ככה.

לא עלה בדעתך שאולי הוא היה אדם רהוט, והפציעה הקשה הזאת – בין שהיא
פיזית ובין שהיא נפשית – גרמה לחוסר היכולת לדבר?

גם כעת לא עולה בדעתי שהוא היה אדם רהוט. הוא גדל במעברה, לא למד בבית ספר
באופן סדיר, שיחק כדורגל ורדף אחרי שועלים. הוא לא היה רהוט. אני מכיר אותו,
הדבר היחיד שהוא קורא זה עיתון ספורט.

גם אני קורא עיתון ספורט.

אבל אתה גם קורא מעבר למדור הספורט.

רהיטות היא גם משהו פנימי. אדם יכול לא לקרוא ספרים ולדבר עברית בסיסית ועדיין להיות רהוט רגשית.

הוא גם לא רהוט רגשית. הוא נכה. הוא נכה פיזית ורגשית. באחד השירים שלי על אבא שלי השתמשתי בכיטוי של בנימין נתניהו משנות התשעים: "רהיטות הדבור מעידה על רהיטות המחשבה". המשפט הזה נחרט בי, הכנסתי אותו לשיר כדי לעקוץ את אבא שלי: לא רק שאין לך רהיטות של דיבור, גם אין לך רהיטות של מחשבה. וגם השתמשתי בכית הפוליטי שלו.

ברחת מבית הוריד לבית סבתך, רוזה, וכאמור, שמך הפרטי המלא מתכתב עם כותרת הספר אהבת מריו לרוזה. ואכן, כשקוראים את השיר הראשון, קשה להבין אם אתה מתאר את אהבתך לרוזה או את אהבת מריו לרוזה, כלומר את אהבת סבך לסבתך.

לא הכרתי את מריו. הוא היה אגדה במשפחה והתאהבתי בו דרך הסיפורים. אני מאוהב באמא שלי, ובכלל זה בהורים של אמא שלי. סבתא רוזה הייתה יפהפייה והייתה לה אישיות מדהימה, והספר ההוא נכתב גם מתוך נקודת המוצא של אהבתי כמריו לסבתא שלי רוזה. אבל אני לא זוכר הרבה מהספר הזה, הדחקתי אותו והחלטתי שהוא לא חלק מהיצירה שלי.

נכתבו ביקורות עליו?

ביקורת אחת אוהדת למדי של רמי סערי בעיתון הארץ.

יש מעט משוררים שהגיעו לשלמות בספר השירה הראשון שלהם. הדוגמאות המובהקות למשוררים כאלה הן דליה רביקוביץ, שכל שיר באהבת תפוח הזהב, שראה אור ב-1959, הוא מושלם, ונתן אלתרמן, שכוכבים בחוץ מ-1938 הוא ספר ביכורים מושלם.

רביקוביץ ואלתרמן הם ההשפעה הכי גדולה עלי.

לעומת זאת, בספרו הראשון והשכוח של נתן זך, שירים ראשונים, שהתפרסם ב-1955, יש הרבה שירי בוסר. רק בשירים שונים, שראה אור חמש שנים אחר כך, התגבש קולו כמשורר, ורבים מתייחסים אליו כאל ספר שיריו הראשון.

כך אני רוצה שתייחסו אל תולדות העתיד.

בכל ספריך מובלטת "עמדה כלפי הביוגרפיה", אם להשתמש בכותרת המסה של רונית מטלון, שראתה אור בספרה קרוא וכתוב. הספר אהבת מריו לרוזה קרוי על

שם סבך וסבתך. בספרך האחרון, תפוס מקום לגשם, שראה אור ב־2019, ונכתב בבולטימור, הנוף האמריקאי נוכח בשירים.

זה הדבר היחיד שאני יודע לעשות. אני לא חושב שאני יכול לכתוב משהו אחר. הדבר היחיד שאני יודע לעשות זה לכתוב את החיים שלי.

השיר "אני מתגעגע אליך, אחי", שנכלל בספר אהבת מריו לרוזה, הוא שיר אוטוביוגרפי?

את השיר "אני מתגעגע אליך, אחי" כתבתי לחייל ששירת איתי. אגב, באותה יחידה במודיעין שירתו המוזיקאי־לעתיד ספי אפרתי, הבמאי־לעתיד נדב לפיד, הקומיקאי־לעתיד אדיר מילר והמשורר־לעתיד שחר־מריו מרדכי. כמה מהשירים באהבת מריו לרוזה נכתבו לחייל ההוא, שכנראה היה אהבת חיי הראשונה, שלא מומשה אף פעם.

באיזה גיל יצאת מהארון?

אני זוכר שביום שיצאתי מהארון אמרתי לתמיר להב־רדל־מסר: "אני אזכור את התאריך הזה לנצח". והוא אמר לי: "יום יבוא ואתה תשכח אותו". והוא צדק, אני לא זוכר את התאריך המדויק. מתי יצאתי מהארון בפני הוריי?

לא, קודם כול בפני עצמך.

עד היום לא יצאתי מהארון בפני עצמי, אפילו שאני מדבר אִתְךָ על זה בקלות. עד היום קשה לי.

באמת?

כן. כמו שקשה לי לפעמים בבולטימור לדבר על היהדות שלי. אני גאה ביהדות שלי יותר מכל מרכיב אחר בזהות שלי, אבל יום אחד ניגש אלי בחנייה שכן אפרו־אמריקאי ואמר לי: "אני רוצה לשאול אותך משהו. אתה יהודי, נכון?". עניתי בחיוב וחששתי שהוא עומד להעיר הערות אנטישמיות, או להגיד משהו לא במקום. להפתעתי הוא אמר: "אני מקנא בך". מיד שלפתי את התשובה הכי קלישאית, תוצר של שטיפת המוח שעברנו במערכת החינוך הישראלית, ואמרתי לו: "מה יש לך לקנא בי, להיות יהודי בעולם זה מאוד קשה". ואז הוא אמר לי משהו שלא חשבתי עליו מעולם: "לך יש שלושת אלפים שנה של היסטוריה מתועדת. בניגוד אלי, אתה יודע מאיפה אבות־אבותיך באו. אני אפילו לא יודע מאיזו מדינה באתי, אם אבות אבותי היו מוסלמים, נוצרים או יהודים כמון. לי אין שורשים ואין לי היסטוריה מתועדת. אני תלוש". בעיני עצמי אני תמיד תלוש, אבל הוא נתן לי תמונת ראי: אתה תלוש? אני תלוש! והוא אמר לי את הדבר הכי פשוט בעיניו, כי הוא חי את זה יום־יום, אבל אני מעולם לא העליתי בדעתי שיש

בנאדם שאין לו מושג מה אילן היוחסין שלו. אז לפעמים לא נוח לי עם היהדות שלי, ולפעמים לא נוח לי עם המזרחיות שלי, כי בישראל גדלתי בתחושה שלהיות מזרחי זה פחות, ולפעמים לא נוח לי עם ההומואיות שלי, כי אני לא יליד שנות האלפיים, אני יליד שנות השבעים.

בשיר "הגוף" אתה כותב למי שהיה אהובך שהוא נתן לך את האפשרות להרגיש בבית בגוף שלך. השיר נפתח במילים "וּבְשֵׁנֶת עֵשָׂרִים וְשִׁבְעַת לְחַיִּי / הַשְּׁלֵמֶתִי עִם / הַגּוּף".

כתבתי את זה לבן הזוג הראשון שלי, שחייתי אִתּוֹ שלוש שנים בתל-אביב. עברנו לגור יחד חודש אחרי שהכרנו. הוא היה חייל בודד, עולה חדש מהולנד. התפתח בינינו סיפור יפה, ולראשונה הרגשתי את מה שניסחתי בשיר. הרגשתי שלם עם עצמי כי עשיתי סקס עם גבר וזה היה טוב. תמיד הרגשתי מחוזר גם על ידי נשים וגם על ידי גברים, אבל סקס שהרגשתי בו שלם היה לי לראשונה בחיי עם הבחור שעליו כתבתי את "הגוף".

למה חלפו תשע שנים בין אהבת מריו לרוזה לבין תולדות העתיד?

הייתי רוצה להוציא ספר כל שנתיים-שלוש. לאה גולדברג הוציאה את הספר הראשון שלה ב־1935 ולאחר מכן פרסמה קבצים ב־1940, ב־1942, ב־1944. אבל יש לי קצב משלי. אם נסתכל על משוררים שמוציאים ספר כל שנה או שנתיים, אני לא בטוח שזה הדבר הנכון. זה לא בונה את המהלך הפואטי שלך.

איך הגעת לספר השני?

קודם כול, באיזשהו שלב הבנתי שאהבת מריו לרוזה הוא ספר רע. אני לא זוכר איך או מתי הבנתי, אבל הבנתי.

אגב, בניגוד לספריך האחרים, הוא לא נמצא בספרייה של אוניברסיטת שיקגו. ברוך השם. הייתה תקופה קצרה שנכנסתי לספריות – למשל בית אריאלה – מצויד במספריים, מצאתי את הספר ופשוט גזרתי ותלשתי דפים והחזרתי רק את הכריכה.

יש לכך תקדימים בספרות העברית. ק. צטניק גנב את שני העותקים היחידים ששרדו מספר השירים שכתב לפני השואה והשמיד אותם. הספר השני, תולדות העתיד, ראה אור בהוצאה אחרת, אבן חושן, בעריכת דוד וינפלד.

הספר נדחה בכמה הוצאות ספרים. דיברתי עם אורית גידלי והיא הציעה לי לפנות לקרן "קסת", המסייעת להוצאה לאור של ספרים. שלחתי לקרן את כתב היד, ובראש הוועדה שבחרה באילו ספרים לתמוך עמד דוד וינפלד. כך הוא היה לעורך שלי, לשמחתי

הרבה. זאת הייתה חוויה לשבת אצלו בסלון בירושלים ולהקשיב לו. הוא עורך טוב, אבל בניגוד לתמי ישראלי, הוא לא מתעכב על כל מילה ועל כל פסיק. התמוגגתי לשבת ולהאזין לדבריו על לאה גולדברג, יהודה עמיחי, דוד אבידן ונתן זך – אנשים שהוא הכיר באופן אישי ואת הספרים של כמה מהם הוא גם ערך.

באותה תקופה, ההיכרות שלך עם שירה כבר הייתה הרבה יותר עמוקה. עם זאת, לא בחרת ללמוד ספרות באוניברסיטה.

למדתי מדעי המדינה ותקשורת לתואר הראשון והמשכתי לתואר שני במדעי המדינה – שניהם באוניברסיטת חיפה.

ולא נמשכת ללימודי ספרות?

אני לא יודע מה הסיבה שלא בחרתי בלימודי ספרות. כנראה שזה לא נחשב לפרקטי. הייתי עסוק בעיקר בפוליטיקה.

הפוליטיקה באמת נוכחת בספרים.

יש בשירה שלי חטיבה פוליטית מאוד ענפה. היום אני פחות מתעסק בפוליטיקה, כי כבר רווייתי ונמאס לי, ואני רואה את הפוליטיקאים באור אחר. בזמנו תפסתי אותם, בתמימותי, כמי שבאמת חרדים לגורל העם והמדינה. שימשתי כיועץ פוליטי בשגרירות בריטניה בישראל במשך שבע שנים ועבדתי עם שלושה שגרירים בריטים שונים. התפקיד חייב אותי להיות בקשר עם פוליטיקאים, וכך יצא שנכחתי בפגישות של השגרירים עם אריאל שרון ואהוד אולמרט, כשכיהנו כראשי ממשלה.

בחרת לא ללמוד ספרות באקדמיה ותיארת את בית הורייך כמרחב נטול ספרים. אתה יכול לספר איך התעצב הטעם הספרותי שלך?

במהלך השירות הצבאי הייתי בבסיס סמוך לצפת והייתה שם ספרייה. היו שם הרבה ספרים של הוצאת תרמיל. מצאתי שם ספר של עוזי וייל, ביום שבו ירו בראש הממשלה. אני מניח שזה היה ב־1995. אני אפילו לא זוכר אם הוא פרסם את הספר הזה לפני רצח רבין או אחריו. לקחתי את הספר אתי לשמירה, נתפסתי ורותקתי לבסיס. מאז חזרתי לספרייה שוב ושוב. קראתי כל מה שהיה בספרייה, כולל ספרים גרועים שבגרועים. בצבא גיליתי שיש "ספרות יפה". ב־2001 הגעתי לכיתת השירה של הליקון.

היסוד המוזיקלי היה קיים בשירתך כבר אז?

כשהגעתי להליקון הייתי מאוד מחובר למוזיקליות של אלתרמן, אבל זו לא מוזיקליות שנתפסה בהכרח כדבר חיובי. הייתה עמדה מסויגת כלפי חרוז ומשקל, ווירטואוזיות

נחשבה למידה מגונה. התקבלתי לכיתת השירה של הליקון אף על פי שהשירה שלי הייתה מאוד מכושפת מהמאגיה הלשונית.

זה מאפיין אותך עד היום.

אני לא יכול להימלט מזה, זה טבוע בי.

זה מאוד ניכר, אבל זה כלל לא אלתרמני. ברור שאתה מכושף על ידי המוזיקה. נדמה לי שהמוזיקליות אצלך קודמת לסמנטיקה. חוננת ביכולת לתת ביטוי לאיזה רובד אחר, מוזיקלי, של הלשון.

אנשים כמו רועי חסן, עדי קיסר ואני קראנו פחות ספרים בילדותנו כי הם לא היו נגישים לנו. לא באנו מהוא הלך בשדות של משה שמיר או מיצירותיהם של עמוס עוז וא"ב יהושע. לא הכרנו את זה. באנו מהעולם של המוזיקה. לכן, רועי חסן מספר שהוא האזין לג'ון קולטריין, עדי קיסר מספרת שהיא מאזינה לקנדריק למאר, ומתי שמואלוף כותב על טופאק שאקור – כולם שחורים, אגב. אני, לעומת זאת, האזנתי לעפרה חזה. אז עדיין לא הבנתי שאני הומו, ושהומואים נמשכים לדיוות, אבל נמשכתי לדיווה הזאת, שחומת העור היפהפייה. האזנתי לה שרה: "אין לי ראש למלים ארפות / ואתה מין מלה ארפה שפזאת / צאו ידי וד"ש לחייד / בתקנה שתבין את הפרחה". שמתי לב שלאחר מכן היא אומרת בפזמון: "פי בא לי לרקד ובא לי שטויות". איזו פרוחה תגיד "פי בא לי לרקד ובא לי שטויות"? היא תגיד "בא לי לרקד ובא לי שטויות", נכון?

שמת לב לזה כבר אז?

שמתי לב לזה כבר אז. לא כמו שאני מתאר לך את זה עכשיו, בדיעבד, אבל כבר אז התעסקתי עם ה"ובא לי" הזה. כי הרי כולם אומרים "ובא לי".

אפילו כשאתה מדקלם את עפרה חזה, אתה מעניק למילים שלה סוג של מוזיקליות שלא שמעתי קודם.

לא חשבתי על זה. לצד אלתרמן ורביקוביץ, שלתפיסתי חנכו אותי כמשורר, גם לעפרה חזה יש חשיבות. אני יודע שמצחיק לומר את זה, אבל ב-1984, כשהייתי בן תשע, רציתי לקנות כל תקליט שלה. אבא שלי לא אהב את זה בכלל. הוא כנראה הבין שכשילד אוהב את עפרה חזה זה לא מבשר טובות. אבל הם קנו לי כל תקליט שלה – "על אהבות שלנו" ו"בוא נדבר" ו"פיתויים" ו"עפרה חזה לילדים" ו"חי" ו"בית חם". באותה שנה יצא התקליט "שירי תימן". עכשיו, מה לי ולשירי תימן? אני לא תימני וגם הזהות העירקית שלי מודחקת ומוכחשת, למרות שבילדות קוטלגתי בתור "העירקי". כל כך לא אהבתי את אבא שלי שברחתי מהעירקיות ופניתי לכיוון האיטלקי והיווני של אמא

שלי. אבל הוקסמתי וכושפתי על ידי השפה ב"שירי תימן", כמו שלפני כן הוקסמתי מהלשון בבית הכנסת. האזנתי לשיר "אודה לאלי", שבו היא שרה: "אודה לאלי כונני צור פועלי / הוא ישמעה קולי ויפיק ממלי". האזנתי לכל תו ותו ושמתי לב שהיא שרה "גולי" במקום "קולי". שאלתי מה זה ה"גולי" הזה? למה היא מבטאת גימ"ל ולא קו"ף? זאת לא הייתה עברית, אבל זאת כן הייתה עברית. עפרה חזה חנכה אותי לאהוב את אבא, את שלום שבזי, וחינכה אותי לאהוב מוזיקה. היא הכניסה מוזיקליות לתוך השירה שלי. קראתי לא מזמן ראיון עם איילת צברי וגם היא מעריצה של עפרה חזה. אני חושב שהמשקל של עפרה חזה בתרבות הישראלית עוד לא הובן.

בספר הטרום-ביכורים אתה מקדיש לה את השיר "פניך משתקפות על דיוקני", שבו אתה כותב "בלעדיך הביוגרפיה שלי לעולם אינה שלמה!". אגב, גם רונית מטלון מאוד אהבה אותה.

הרגת אותי עכשיו. מה אתה אומר? כנראה מזרחים ראו בה איזושהי... החלום שלי היה לכתוב לה שירים.

הזכרת את הקשרים של רועי חסן, עדי קיסר ומתי שמואלוף למוזיקה, אבל אתה מאוד שונה מהם בגלל הקשר שלך למקורות היהודיים.
נכון.

העמדה הביוגרפית, המנוסחת פעמים רבות באמצעות שברי פסוקים מן המקורות, מזכירה לרגעים את שירתו של יהודה עמיחי. חשת קרבה אליו כשכתבת את תולדות העתיד?

אני מניח שכן, כי אפשר לראות עקבות של עמיחי בשירים שלי. היום אני פחות קורא את עמיחי. בשנים ההן קראתי את עמיחי ואהבתי אותו. לתחושתי היום, השירה שלו היא שירה מכילה, חומלת ועוטפת. אם להשתמש בביטוי שאהוד בנאי כתב וריטה שרה, השיר העמיחאי "עטוף ברחמים".

אני עברתי תהליך הפוך. בצעירותי לא הרגשתי קרבה לעמיחי, ועכשיו אני מאוד אוהב אותו. היום אני רואה את הווירטואוזיות שלו ואת התפתחותו כמשורר. מעניין. אני אכן רואה את העקבות של השירה שלו בשירה המוקדמת שלי.

אולי זה משהו בעמדה האוטוביוגרפית. בהרבה שירים אתה משתמש בשם הפרטי שלך, "שחר". השיר הפותח את תולדות העתיד מסתיים במילים "פעם לא ידעתי שיש אפשרות // להפציע שחר". בשיר "הגוף" אתה מתאר את גופך במילים "שחר התפקק בו".

המילה "שחר" מופיעה בשירה שלי כל הזמן. כשאני כותב שירה אני מרגיש שאני עולה על סולם ואין סולם לרגלי, ויש איזושהי אלומת אור שהיא רחוקה שנות אור מראשי אבל כדי אמה מנפשי. בדיעבד, כשאני עורך את עצמי, אני יודע שכשאני משתמש במילה "שחר", אני מתכוון ברוב המקרים אלי, אבל אני עוטר את זה באיזו דרמשמעויות.

כבר מתחילת כתיבתך מורגשת הנוכחות של שיר השירים. בשיר "מסע" אתה כותב "אני ישן, / ולבָּה ער", פרפראזה על הפסוק "אני ישנה ולבִי ער" (שיר השירים ה, ב). לעתים קרובות אתה לוקח פסוק מקראי ומבצע בו סוג של פירוק, שינוי סדר המילים או שינוי דקדוקי, ובכך עושה אותו לשלך. איך זה קורה? כשאתה כותב "אני ישן ולבָּה ער", אתה חושב על שיר השירים?

שיר השירים מוטמע בי עמוק בפנים, אני חושב שזה זורם מתוכי באופן טבעי. למשל "הביאני אל בית היין ודגלנו עלי אהבה" (שיר השירים ב, ד). להגיד לך שאני מבין מה פירוש הביטוי הזה? יש בו משהו מאוד ארוטי. זה הספר הכי מחרמן בתולדות העולם, לא רק בתולדות הספרות העברית. "שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני" (שיר השירים ב, ו) – איזה יופי זה, כששוכבים כפיות. כל כך הרבה פסוקים משיר השירים יוצאים ממני בטבעיות ונכנסים לתוך השירה שלי. אני חושב שזה אינטואיטיבי. שיר השירים עוסק בגבר ובאישה שאינם מצליחים לממש את אהבתם. היא אומרת לו, "בָּרַח דוֹדִי ודְמָה לָךְ לְצַבִּי אוּ לְעַפְרָה אֵילִים עַל הָרֵי בְשָׁמִים" (שיר השירים ח יד); והיא, למה היא מדומה? ל"יונתני בחגווי הסלע בסתר המדרגה" (שיר השירים ב, יד). היא בלתי ניתנת להשגה והוא חמקמק. הם נורא רוצים זה את זה אבל לא מצליחים לממש את אהבתם מהרגע הראשון של הספר – שאורכו שמונה פרקים בלבד – ועד הרגע האחרון. משהו בזה מדבר אותי, כי כך אני מרגיש בחיי האהבה שלי. גם אני חמקמק כלפי אחרים וגם אחרים חמקמקים מולי, ויש איזושהי אהבה בחגווי הסלע, בסתר המדרגה. זה הקושי שלי לשרוד במערכות יחסים לאורך זמן. אז שיר השירים מדבר אותי. אני מרגיש שהוא פיצח לי משהו על עצמי.

בשיר השירים מדובר באהבה הטרוסקסואלית. כמשורר שכותב שירי אהבה לגברים, שיר השירים רלוונטי מבחינתך באותה מידה?
כן.

אתה מרגיש שזה חתרני להשתמש בו בהקשר של אהבה בין שני גברים?
זה אולי נחשב לחתרני בעיני אנשים אחרים. בעיני זה לא חתרני.

כמה משירי האהבה שלך ממודלים על הפנייה לאל בתהילים. אחד השירים שלך שאני אוהב מאוד, "ערשי אמסה", מתכתב עם הלשון של תהילים:

אני נושק לכתפך מבעד לאריג הרוח,
שבור וקרוע אני מבקש
בין תקרת ים לרצפת אש:
ענני.

מה יהיה אתי מחר ועכשו מה אעשה?

אשחה בלילה מטתי,
בדמעתי ערשי אמסה.

בנך אני, אתה היום ילדתי.
בין מטר ברך לגחלי האש
ראני מתהלך שקט-כה ורועש,
חנני.

מה יהיה אתי מחר ומה עכשו אני עושה?

אשחה בלילה מטתי,
בדמעתי ערשי אמסה.

חנני וענני,
נפשי בלהבי.
אנא, בל אמוט פה. אמרתי בשלוי:
אני היום ילדתיך, אתה אבי

בך חסיתי, כי אם לא בך אחסה,

אשחה כל לילה מטתי,
בדמעתי ערשי אמסה.

המילים " עֲרָשֵׁי אֲמָסָה " מופיעות בתהילים ו, ז, אבל לשון הפנייה לאהוב ממודלת כולה על פנייה לאלוהים. המילים " אֲנִי נוֹשֵׁק לְכַתְפְּךָ " מרפררות כנראה לגבר או לאהוב, אבל המשך המשפט, " מִבְּעַד לְאָרְיֵג הָרוּחַ ", מרמז לאהוב טרנסצנדנטי, ופתאום נראה שהפנייה היא לאל. גם המילים " עֲנֵנִי " ו" חֲנֵנִי " רומזות לכמיהה המטאפיזית של הדובר בתהילים לתשובת האל: " בִּקְרָאֵי עֲנֵנִי אֱלֹהֵי צְדָקָי בְּצַר הִרְחַבְתָּ לִּי חֲנֵנִי וְשָׁמַעַתְּ תַּפְלִתִּי " (תהילים ד, ב). כשאתה משתמש בשיריך במילים כמו " עֲנֵנִי " ו" חֲנֵנִי " אתה מעניק לאהבה הארוטית מעמד רליגיוזי.

אולי משום שמערכת היחסים הארוכה ביותר והטובה ביותר שיש לי, ששרדה לאורך זמן ועדיין שורדת, זו מערכת היחסים שלי עם הקדוש ברוך הוא. אני מנהל דיאלוג עם האל באופן יומיומי. אולי בגלל שאני בא ממקום של חוסר יכולת לנשום. אני כותב כדי לברוא לעצמי את המקום שבו אוכל לנשום ולדבר. אולי זו אחת הסיבות לכך שאני כותב. באתי ממשפחה שרצייתי להתנתק ממנה, ואני אדם שמתנתק כל הזמן: מהקשרים המשפחתיים, החברתיים, ועכשיו אפילו מהקשרים הלאומיים, כי עזבתי את ישראל. אני כל הזמן מתנתק. הדבר היחיד שמחבר אותי זה הקדוש ברוך הוא. לא מעניין אותי אם אנשים מאמינים בקיומו. אני מרגיש שזה מה שהציל אותי בעבר וזה מה שמציל אותי היום. אחת הבעיות שלי במערכות יחסים היא שאני מוצא את עצמי בעמדה שבה אני יכול להציל, כי אני זקוק להצלה. הרבה פעמים אני כותב לאהוב במסווה של פנייה לאל. הפנייה היא בעצם לאהוב, אבל אני מייצר לפעמים אשליה שאני מדבר עם האל. לפעמים הנמען הוא אכן האל. הכפילות הזאת נוחה לי, אבל רק בגלל שנולדתי בשנות השבעים והיכולת שלי לבוא ולהגיד "אני הומו" היא לא מושלמת.

זה לא קל לך?

זה לא קל לי. בנעוריי ברחתי מהנטייה המינית שלי כל עוד נפשי בי. עשיתי כל מה שיכולתי כדי לא להיות גיי. אני מניח שהפנייה לאל בשירי כרוכה בכך, אבל אני לא יודע להסביר את זה.

הפועל " אֲמָסָה " בצירוף " עֲרָשֵׁי אֲמָסָה " אינו שגור בעברית הישראלית, אבל הוא שגור על שפתיך.

אולי כן ואולי לא. מה שאהבתי בביטוי הזה הוא הצליל המאוד זר שלו. זה אמנם ביטוי בעברית אבל לי הוא נשמע כמעט כמו ביטוי בצרפתית. בנוסף ל" אֲמָסָה ", שהיא מילה שאיבדנו, בתהילים מופיעה גם המילה " אֲשָׁחָה ": " יִגְעַתִּי בְּאֲנַחְתִּי אֲשָׁחָה בְּכָל לַיְלָה מִטְּתִי בְּדַמְעֵי עֲרָשֵׁי אֲמָסָה " (תהילים ו, ז). גם את אֲשָׁחָה איבדנו. יש לנו אַרְאָה וְאֶרְאָה, ויש אֲשָׁחָה. כבר אין אֲשָׁחָה.

גם היום אתה קורא בתנ"ך?

יש לי תנ"ך ליד המיטה, כמו בבתי מלון שבהם מונח ספר תנ"ך במגירת השולחן. הבית שלי הוא כמו מלון. התנ"ך מונח ליד המיטה. אני כמוכר לא קורא בו בכל יום ולילה אך מדי פעם אני מעלעל בו, ואני נכבש בכל פעם מחדש.

קודם ציינת שאינך דתי. איך זה מתיישב עם מערכת היחסים שאתה מקיים עם אלוהים?

אני מגדיר את עצמי כאדם אמוני. אני לא שומר מצוות. ראשית, משום שהדבר הכי חשוב לי הוא החירות שלי והחופש שלי לעשות מה שאני רוצה. מסייע לי הרמב"ם במורה נבוכים. לטענתו, המצוות אינן צורך של האל אלא כלי למשטור או להבטחת המוסר של החברה האנושית. אני מרגיש שהמצוות מגבילות את האדם, אף על פי שיש הטוענים שהמצוות דווקא משחררות את האדם. שנית, בגלל הזהות המינית שלי אני לא חושב שאני יכול להיות שומר מצוות. אבל אני לא זקוק למתווכים ביני לבין הקדוש ברוך הוא כדי להיות דתי בדרכם. אני לא זקוק לרבנים, אני מאמין בקדוש ברוך הוא.

ממתי?

מאז שאני זוכר את עצמי. אולי בגלל שבבית חינוכו אותי כך. ההורים שלי לא שומרי מצוות.

אבל ההורים שלך אמוניים?

הם מאמינים בקדוש ברוך הוא. אבל הם לא יגידו "הקדוש ברוך הוא". הם יגידו "אלוהים". אני יותר מאמין מהם. אני יותר מאמין מהורי, בוודאי שיותר מאחי.

זה קשור לסבא?

שני הסבים שלי היו חרדים. הם היו חרדים בדרכים שונות, כי אחד – זה שהכרתי – היה חרדי אדוק, וזה שלא הכרתי היה חרדי ליברלי. אם זה קשור אליהם? אין לי תשובה. אני מרגיש שסבא שלי מצד אבי שידך ביני לבין ספרי הקודש בכך שלקח אותי לבית הכנסת, שבו הייתה ספרייה קטנה והיו גם ספרים מוצמדים לגב הכיסא שלפניך. כשבאתי עם סבי לבית הכנסת, והיה כתוב בכניסה "זה השער לה' צדיקים יבואו בו" – כבר הכתובת הזאת כבשה את עיני ולא הייתי מסוגל להתנתק ממנה, מהמילים האלה.

אלי הירש טען ברשימת ביקורת על תולדות העתיד שאתה כותב "כמעט בכל סגנון אפשרי" ושרבים משיריך הם "פרודיות משוכללות או הומאז'ים משועשעים"

למשוררים שקדמו לך. זה מה שעומד מאחורי המחזור "דברי ימי געגועים (כמעט-כליל-סונטות לספן)!"

זה מחזור יקר ללבי, אני אוהב אותו עד היום.

הוא מאוד גולדברגי.

יהודה עמיחי כתב פעם "עֵינַיִם חֲדוֹת כְּפֹתֶחַיִם". יש לך עיניים חדות כפותחנים. הגעתי פעם לספרייה בקרית טבעון וסתם עלעלתי בספרים. צד את עיני ספר קטן בכריכה אדומה קשיחה. זה היה התרגום של לאה גולדברג לכמה מהסונטות והססטינות של פטררקה. עד אז לא ידעתי שגולדברג תרגמה מאיטלקית לעברית. הספר כולל גם אחרית דבר עצומת-ממדים, ארוכה יותר מהחלק המוקדש לשירים עצמם. פטררקה הוצג שם לא רק כמשורר אלא גם כסוג של מדען. כדי להמחיש את רוח התקופה תיארה גולדברג את צריחי הכנסיות, שמילאו את השמים עד האופק. עד היכן שעניך משגת יכולת לראות רק צריחי כנסיות. הוא רצה למרוד בזה. בכל מקרה, קראתי את הספר של פטררקה בתרגומה של גולדברג וכתבתי את "כמעט-כליל-סונטות" בהשפעתו.

המחזור גולדברגי לא רק בצורתו אלא גם משום שחווית היסוד של גולדברג היא הכמיהה לאהוב לא מושג.

זו הייתה חווית היסוד ביחסים שלי עם הגבר שעליו נכתבו הסונטות. הוא היה מושג ולא מושג; הוא קבע מתי אנחנו נפרדים והוא קבע מתי אנחנו חוזרים זה לזה. הוא עשה לי בית ספר שאני עשיתי – ועדיין עושה – לכל האנשים בחיי. אני זה שתמיד מסיים מערכות יחסים. אני זה שתמיד בורח וחמקמק. אבל הוא היה בלתי מושג.

כמו האל.

אבל האל מושג, בעיני. אני מצליח להשיג את האל.

בראיון לעמיחי חסון אמרת שתולדות העתיד העניק לך הכרה ומשך תשומת לב, כי הוא זכה לביקורות מעולות, אבל הוא גם גרם לך להשתתק.

בתולדות העתיד הוצאתי הכול. לא נותר לי שיר אחד לרפואה לספר הבא ולא הייתה בי הכמיהה לכתוב. היום אני יודע שתמיד אכתוב. מבלי לדעת אתה דוגר על משהו. אבל אז האמנתי שאין לי יותר מה לכתוב. חלפו כמה חודשים בלי שכתבתי מילה וחצי מילה. בחודשים האחרונים כתבתי שיר אחד בלבד, אבל היום זה לא מלחיץ אותי. אז חשבתי שִׁבֵּשׁ מעיין השירה שלי.

אתה מדבר על תולדות העתיד כעל מין ניקוי שולחן.
עד שקרה המקרה של מוחמד אלבוועזיזי בדצמבר 2010.

שהוביל לאביב הערבי.

בינואר 2011, אחרי שתיקה של כמה חודשים, כתבתי את השיר הראשון, "מוחמד אלבוועזיזי", ואז החל פרץ חדש של כתיבה, שהוביל למי בעניין שלנו, שיצא לאור ב-2013. ב-2010 זכיתי בפרס מטעם עיריית תל-אביב-יפו, "שירה על הדרך", והפרס היה פרסום ספר בהוצאת עם עובד. חששתי שאם אחכה ואתמהמה הם לא יוציאו את הספר, ולכן, מרגע שכתבתי את "מוחמד אלבוועזיזי" ניסיתי לכתוב עוד שירה. הוצאתי את מי בעניין שלנו שלוש שנים לאחר תולדות העתיד, שזה מהר בשבילי, רק כדי שעם עובד לא יברחו לי. עם עובד דחו את כתב היד של תולדות העתיד, כפי שלא שניר מהקיבוץ המאוחד דחתה אותו. לכן חששתי שזה יקרה לי שוב עם הוצאת עם עובד. אבל לחיים יש קצב משלהם. הנה, עוזי שביט מהוצאת הקיבוץ המאוחד הזמין אותי בקיץ 2016 למשרדו והציע לי להצטרף למערכת. לולא עברתי לארצות הברית, הייתי חבר מערכת עם לאה שניר, שדחתה את תולדות העתיד. ועם עובד הוציאו לאור את הספר שאחרי תולדות העתיד, מי בעניין שלנו.

זה ספר שאתה אוהב?

אני אוהב אותו מאוד, אבל אני עדיין חושב שתולדות העתיד הוא הספר הטוב ביותר שלי.

הספר מי בעניין שלנו נפתח בשיר "באצבע הגליל", שגם בו יש התייחסות לשיר השירים, אבל האהבה היא למולדת.

נכון? זה לא פוליטיקלי-קורקט בימינו.

אתה פותח ואומר "יש לי עֵלֶיךָ דָּעָה מְשֻׁלִי. היא לא תְּמִיד טוֹבָה" – והרושם הוא שאתה פונה לאישה אוהבה. כשאתה אומר "אֲנִי עוֹלָה [...] אֶל מְצַחֶךָ" מתחיל להתגנב חשד, שכן מה זה בדיוק "אני עולה אל מצחך"? המילים "הוֹלֵךְ עַל מַיִם" ו"נִצַּת כְּחֶשְׁמַל / כָּאֵן כְּפַר נְחוּם" מרמזות לישוע, כמובן. ואז מתחוויר שהמצח הוא הקצה הצפוני של ישראל. כשאתה כותב "כְּפִי-יָדִי עַל מְצַחֶךָ. הַחוּלָה תַּחַת רֹאשִׁי / וּמְטוּלָה תְּחַבֵּקֵנִי" מתברר שזה שיר אוהבה לארץ, המדומה לאישה. וכפי שהראתה חנה קרונפלד, לפיגורה של הארץ כאישה יש מסורת ארוכה שמתחילה בספרי הנביאים ונמשכת עד ימינו.

אולי כי המילים "ארץ" ו"אדמה" הן בלשון נקבה. רציתי שהמילה "החולה" לא תנוקד במלואה, כדי שלא יהיה אפשר להכריע אם מדובר ב"החולה" או "החולה"; אי אפשר

להתעלם מהעובדה שישראל היא גם מדינה חולה שזקוקה לריפוי. והשורה האחרונה, המתכתבת עם השורה משיר השירים, "שִׁמְאֵלוֹ תַּחַת לְרֵאשֵׁי וַיְמִינֵוּ תַּחְבְּקֵנִי" (ב, ו), עברה המרה: "הַחֹלֶה תַּחַת רֵאשֵׁי / וּמְטוּלָה תַּחְבְּקֵנִי".

דיברנו על שיר השירים בהקשר של האהבה הארוטית ופתאום אתה כותב שיר אהבה לארץ. איך זה קרה?

אני מאוד אוהב את ישראל. הזהות שלי אינה מסתכמת במזרחיות שלי או בהומואיות שלי. המרכיב הכי דומיננטי עבורי הוא זהותי היהודית-ציונית. היום זו קללה לומר שאתה ציוני. אנחנו נמצאים במעין מלחמת אזרחים שקטה ולא אלימה, בינתיים, אך אני חושש שהיא תהיה אלימה ביום מן הימים.

מה זה אומר "אני ציוני"?

מוזר להגיד לך את זה היום כאן, בניו יורק, אבל אני חושב שהעם היהודי צריך לחיות בארץ-ישראל. לא על חשבון העם הפלסטיני, כי כמו שלעם היהודי יש זכות לבית לאומי בארץ-ישראל גם לעם הפלסטיני יש זכות לבית לאומי בפלסטין. רציתי לפתוח את תולדות העתיד בשיר פוליטי, אך דוד וינפלד התעקש לפתוח בשיר "זירת הפצע", שאני דווקא רציתי להצניע בין דפי הספר. אבל הוא אמר ש"לא יקום ולא יהיה. השיר הזה הוא תעודת זהות. הוא העוגן של הספר כולו. אתו חייבים לפתוח את הספר". לתמי ישראלי אמרתי שאני רוצה לפתוח את הספר עם שיר אהבה למולדת, כי זה לא בון-טון לכתוב היום שירי אהבה למולדת. זה "פשיסטי", במרכאות כפולות ומכופלות; זה "ימני מדי". ואני אוהב את ארץ-ישראל.

ובכל זאת, זה שיר אהבה מאוד פצוע, שיש בו גם אמביוולנטיות וביקורת. האקלים הפוליטי הוא כזה שלא מאפשר כתיבת שירי אהבה למולדת, זה דבר שנש ליחו ועבר זמנו, אבל באותם ימים הייתי עסוק בוויכוח בין משוררים מזרחים לאשכנזים. התחושה שלי, אז וגם היום, היא שמשוררים רבים, כולל משוררים מהמזרח, כושלים בהבחנה בין ארץ מולדת לארץ מקלט. רבים מהם, נגיד סמי שלום שטרית, מואזו בן הראש, מתי שמואלוף, במובן מסוים רועי חסן, רואים את ישראל כפרויקט קולוניאליסטי אשכנזי של יהדות אירופה, שתפסה לעצמה נחלה במזרח-התיכון. נדמה שהם רואים את מדינת ישראל כארץ מקלט ליהודים אשכנזים שאין בה מקום ליהודים מזרחים, ואלה נפלטים החוצה כי כך רוצים היהודים האשכנזים. רציתי להגיד "זאת לא ארץ מקלט, זאת ארץ מולדת". רציתי להגיד למזרחים, "אתם מנסים להשיב את היהודים למזרח, אני רוצה להשיב את המזרח ליהודים; אתם רוצים להיות חלק מהמזרח-התיכון, אבל

במחיר הביטול של הזהות הישראלית והציונית". אני לא מוכן לכיטול הזהות הציונית שלי. אני אומר את זה גם למשוררים הלא-מזרחים – כמו יצחק לאור, שהביקורת שלו על ישראל היא קטלנית. יש מקום לאהבת המולדת, להבנת ארץ-ישראל כארץ מולדת, ולמשוררים המזרחים רציתי להגיד – זה לא בא לידי ביטוי בשיר "אצבע הגליל" אבל זה מה שהיה לי בראש – "אתם יותר אשכנזים מאשכנזים", משום שאתם מנסים להשיל מעצמכם את הזהות היהודית והישראלית. אלפרד דרייפוס רצה להיות צרפתי וזה לא עזר לו. פרימו לוי רצה להיות איטלקי וזה לא עזר לו. ז'אן אמרי רצה להיות אוסטרי וזה לא עזר לו. קפקא רצה להיות אוסטרו-הונגרי וזה לא עזר לו. קראתי אז את מתי שמואלוף ומואיז בן הראש, והם רצו להיות חלק מהמרחב הערבי. זה ערב לחיכם אבל זה לא ערב לביטחונם. אז לקחתי את זה לכיוון אחר.

אם כן, למה השיר פצוע?

כי אי אפשר להתעלם מהעוולות שישראל מבצעת כלפי הפלסטינים. אנחנו עם כובש. אבל זו המולדת, ואני אוהב אותה. לא חייבים להאמין בתנ"ך כדי להבין שזו המולדת. הארכיאולוגיה מוכיחה את זה והטרמינולוגיה מוכיחה את זה.

פגשתי אותך בבולטימור ב-2017, ובאותה פגישה אמרת לי: "אני לא רואה את עצמי מבקר בארץ".

אני לא זוכר בדיוק את פרטי השיחה אבל הדבר קשור לנסיבות, לוויזת העבודה שלי ולהתלהבות העצומה שאמריקה עוררה בי. אני אדם שנמצא כל הזמן בתנועה. זה מה שמחבר אותי לאלתרמן ולדמות ההלך אצלו.

באמת יש בך צד אלתרמני.

זה הצד הכי אלתרמני שבי, וכוונתי לאלתרמן של כוכבים בחוץ. ההתלהבות שלי מאמריקה לא נרגעת אבל אני רוצה להבהיר את הנסיבות לעזיבתי. באוגוסט 2015 הגעתי לביקור בבית הוריי בקרית ביאליק. הגעתי אליהם לטוף שבוע, וכשבת שכבתי במיטה וצפיתי בחדשות על רצח עלי דוואבשה התינוק, בן השנה וחצי, בכפר דומא. כעבור חודש וחצי גם שני הוריו מתו מכוויות ומשאיפת עשן. החודש העברי היה חודש אב, ולמרות שהתאריך לא היה תשעה באב, זו הייתה האסוציאציה שלי כשצפיתי בטלוויזיה. עוד לא ידעו מי ביצע את הפשע, אבל לי היה ברור שמדובר במתנחלים. אמרתי לעצמי, היהודים האלה מציינים החודש את חורבן הבית שנשרף והם הלכו ושרפו בית בכפר דומא. ואז החלטתי לעזוב.

תראה כמה שעניין השֶרְפָה מלווה אותך מלידתך, בשל הפציעה של אבא שלך. אתה יודע שהבנתי את זה רק לפני שנתיים? כתבתי שירים על מוחמד אלכועזיזי שנשרף, על עלי דוואבשה, כתבתי שיר על אורון שאול, חייל שנשרף. לפני שנתיים נפל לי האסימון – אני אובססיבי לאנשים שעולים באש, בגלל אבא שלי.

למרות ההתכחשות לאביך אתה שב לטראומה שלו שוב ושוב. מנקר לי במוח משהו שאמרתי על ההלך אצל אלתרמן. למה אלתרמן ורביקוביץ הם האבא והאמא הפואטיים שלי? הפואטיקה שלהם דיברה אותי כשלא הייתה לי לשון לדבר. כשאתה פותח את כוכבים בחוץ אתה רואה בן אדם שמתנתק מהכול. זה בדיוק מה שאני חושב על עצמי – שאני אדם מנותק ותלוש, שאין לו הקשרים משפחתיים וחברתיים, שבוחר לברוח או שנכפה עליו לברוח. הוא הֶלֶךְ, הוא כל הזמן בתנועה. ומה שקושר אותי לרביקוביץ זו הפואטיקה שנובעת מהאבל על אבא שלה. כשרביקוביץ ואלתרמן מתחברים, נוצר אצלי פיצוץ רגשי עצום. אני זוכר את הרגע שקראתי את השיר של רביקוביץ, "עומד על הכביש". היה לי פיצוץ רגשי, כי אהבתי אותה ואהבתי אותו אבל מעולם לא חשבתי שיש ביניהם קשר. היום אני חושב שיש קשר עצום בין רביקוביץ לאלתרמן.

רביקוביץ מאוד אהבה את אלתרמן. כשזך תקף אותו בספר זמן וריתמוס אצל ברגסון ובשירה המודרנית, היא יצאה להגנתו. למרות שזך היה בן דורה, היא התנגדה להתקפה שלו על אלתרמן. דרך אגב, בראיון מאוחר זך עצמו דיבר על אלתרמן מתוך הזדהות עמוקה והילל את שירו "האסופי". למעשה, הוא מציג את עצמו ואת אלתרמן כמי שחיים בעולם כיתומים. אולי רביקוביץ הבינה את היתמות הרוחנית הזאת של אלתרמן.

בשיר "עומד על הכביש" היא אומרת "רְצִיטִי לְשָׁאֵל אֶת הָאִישׁ עַד מָתִי חִיבֶת אָנִי" לבוא אליו, לרדת למקומו, שם בכביש, איפה שדרסה אותו מכונית, ועונה "וְיַדְעֵתִי זֹאת מֵרֵאשׁ שְׁתִּמֵּיד חִיבֶת אָנִי", אבל אז היא מוסיפה שהאיש הזה "אֵינּוּ מְדַבֵּר לִי מִלֵּת אֶהָבָה אַחַת". למרות שאני הבת הבכורה שלו, ולמרות "שְׁהֵיָה בְּשִׁפְכָר הַיָּמִים" אבא שלי, הוא אינו יכול לדבר לי "מִלֵּת אֶהָבָה אַחַת". ואיך אלתרמן סוגר את השיר "שדרות בגשם?" "עִירִי הַפְּרוּמָה שְׁמֵלֶתָה מְרַפֶּסֶת, / חִיּוֹךְ הַפְּרִזֵּל וְהָאֶבֶן עוֹד שָׁט. / הֶלְלוּ אֵינָם שׁוֹכְחִים אֶת הַחֶסֶד / שֶׁל מִלֵּת אֶהָבָה אַחַת". כשקראתי לראשונה את "עומד על הכביש", "מִלֵּת אֶהָבָה אַחַת" זרקה אותי לשיר של אלתרמן. גם בשיר "אינן יראת אלוהים במקום הזה" היא מתכתבת בבירור עם "שיר משמר" של אלתרמן. רביקוביץ מדמה שאביה אומר לה "כְּמוֹנֵי תְהֵי נְבֻחֶלֶת / וְלֹא תִשְׁמְרֵי מֵאֵשׁ". אולי היא ראתה באלתרמן אב פואטי. קשר מעניין אחר קיים בין השיר של אלתרמן "הדִּלְקָה" ושירה של רביקוביץ "הבגר",

שבשניהם מתחוללת שרפה הנגרמת מהצתה. יש קשרים בין רביקוביץ לאלתרמן והם מתפוצצים בתוכי... בשיר "הדלקה", אלטרמן מתאר את לשונות האש הפורצות מתוך הבתים ואת המלך הפונה לחיילים ואומר: "הָעִיר בּוֹעֶרֶת! / חִיָּלִים / בְּתִיכֶם הָאִירוּ!", והחיילים – חיילי עופרת – עונים לו: "יָדִינוֹ אוֹתָם הִבְעִירוּ". ולפי דעתי זה כמו מה שרביקוביץ אומרת בשיר "הבגד": "הָרִי זֹאת אֲנִי הַבּוֹעֶרֶת". כמו שהחיילים אומרים למלך "מה אתה אומר... אתה מספר לנו שיש אש? אנחנו הבערנו את האש! אנחנו מפילים אותך...", היא אומרת "מה את אומרת... הרי זאת אני הבווערת".

אתה מציג את אלטרמן ואת רביקוביץ כהורים המטאפוריים שלך, או כהורים השיריים. אבל גם ללא גולדברג יש מקום מרכזי בשירה שלך, למשל כשאתה כותב "וְקוֹל קִבְּצָנִיךָ עָצוּב". ראינו גם ש"כמעט-כליל-סונטות" ממודל על הסונטות של גולדברג איזה מקום שמור לה בסיפור שאתה מספר לעצמך על הולדתך כמשורר? הייתה לה יכולת וירטואוזית, לא פחות משל אלטרמן, לייצר איזשהו קסם בשפה. אבל תפיסת העולם שלה שונה משלי.

חשבתי שאתה חש קרבה לעמדה שלה כאוהבת שאהבתה לא מתממשת. לאה גולדברג חשבה שהיא אישה לא יפה בת עשרים ושתיים. היא הרגישה שכל אהוביה בורחים ממנה ונסים מפניה. אני מעולם לא חשתי כך. אני חשתי שאני איש יפה. בקיצור, אלטרמן ורביקוביץ מדברים אותי וגולדברג לא.

יחד עם זאת, התיאור העצמי שלך כמי שהאהבה חייבת בסופו של דבר לחמוק ממנו הוא מאוד גולדברגי. נכון. אבל היא לא רצתה שהאהבה תחמוק ממנה, ואני מאפשר לאהבה לחמוק ממני. אלה שתי עמדות שונות.

אתה כותב בעשור השני של המאה העשרים ואחת, והמשוררים שמדברים אליך הם אלטרמן ורביקוביץ. האם משוררים מאוחרים יותר לא השפיעו עליך? מצאת, ובצדק, עקבות של עמיחי בשירה שלי, וגם זך נוכח בה. אבל הם לא בשורש נשמת. לפעמים אני לא מצליח לדקלם שורת שיר אחת של זך או של עמיחי, אף על פי שקראתי אותם לא פעם. שירים של רביקוביץ ושל אלטרמן חרוטים בי.

מה לגבי משוררות?

נשים משוררות התחילו לפרסם בתחילת המאה העשרים. רחל פרסמה את "הלך נפש" ב-1922, וכמעט בו בזמן פרסמו גם אסתר ראב, אלישבע ויוכבד בת-מרים את

שיריהן הראשונים. ההזדהות שלי עם "נשים כותבות שירה" קשורה כנראה כמעמד של "מזרחים כותבים שירה". המרחב התרבותי והפוליטי בארץ-ישראל של תחילת המאה העשרים הוא מרחב גברי, ולנשים אין דריסת רגל בו. הן היו צריכות להיאבק על מקומן ועל הקול שלהן. אני זוכר שקראתי את ההספד שכתב ביאליק על רחל, שבו התייחס ל"מקהלה הקטנה של בנות מרים, המשוררות העבריות שהכניסו את נעימתן בתוך מקהלת המשוררים העבריים והוסיפו לה נעימות חדשות", והייתי בהלם. אני מעריץ את ביאליק, אבל המקום שהוא מקצה לערוגה הקטנה והצנועה של רחל בגן השירה העברית מזכיר את היחס העכשווי לפריצה של הגל המזרחי. אתם, החוקרים, מתארים את המעברים מביאליק לשלונסקי, משלונסקי לאלתרמן ומאלתרמן לזך. אתם בעיקר עסוקים באינטריגות פנים-אשכנזיות.

אתה מדבר במונחים של פוליטיקת זהויות, אבל אתה אומר שאלתרמן ורביקוביץ הם המשוררים שהשפיעו עליך.

כי מעולם לא קראתי את טוביה סולמי, שאני רק יודע על קיומו. מעולם לא קראתי את אהרן אלמוג, שאני יודע על קיומו. ומעולם לא קראתי – יסלח לי אלוהים – את סמי שלום שטרית, שאני יודע על קיומו ופגשתי אותו והוא איש נחמד; מעולם לא קראתי אותו. יש פואטיקה ויש פוליטיקה. פוליטיקת זהויות חשובה לי פחות מהמבע הפואטי. המעבר שלי לארצות הברית מחדד אצלי את הזהות הסוציולוגית שלי, אבל סוציולוגיה לברדה לא מחזיקה שיר טוב.

את ארז ביטון קראת?

קראתי ואהבתי. אבל אני זוכר היטב ביקורת של בני ציפר מ-1978, ביקורת שנתקלתי בה בשנות האלפיים ושתיארה את ביטון כמי שכותב "פולקלור".

בהיסטוריוגרפיה של הספרות העברית זה באמת היה התיאור המקובל של הספרות המזרחית.

נכון. אתם תיווכתם לי את גולדברג, אלתרמן ורביקוביץ – לטוב ולרע. אני סוגד להם כי זה מה שתווך לי, זה מה שאני אוהב וזה מה שאני מכיר. אני לא זוכר שקראתי אחרים.

יש משורר מזרחי שבכל זאת השפיע עליך?

מה שהיה נגיש לי זה התנ"ך, שהוא הספרות "המזרחית", במרכאות כפולות ומכופלות. התנ"ך ממוקם במרחב פוליטי מסופוטמי ומזרח-תיכוני. לא קראתי משוררים ערבים ולא קראתי משוררים מזרחים. היום אני קורא משוררים מזרחים כי הם נגישים לי – אני קורא למשל את ארז ביטון, אלמוג בהר, עדי קיסר ותהילה חכימי, שלומי חתוכה

וישראל דרון, ואני אוהב אותם. לא את הכול אני אוהב. יש לי ביקורת – כמו שיש לי ביקורת גם על השירה שלי – אבל אני מתחבר אליהם. אך כשצמחתי כמשורר, כל מה שהיה מחובר אלי ומתווך לי זה גולדברג, רביקוביץ, אלתרמן, עמיחי וזך.

אולי אתה עושה לעצמך חיים קלים. אם תדבר עם אלמוג בהר, למשל, הוא יגיד לך שאמירה הס השפיעה עליו. גם הוא גדל בתוך מרחב אשכנזי, אבל הוא מצא את הקולות המזרחיים שהייתה להם משמעות עבורו.

לאלמוג בהר יש תודעה מזרחית מפותחת וגאה, אבל אני רציתי להתנתק מהמורשת המזרחית שלי ולהתקרב אל המורשת – בוא נקרא לה המורשת האיטלקית-יוונית – של משפחת אמי. רציתי לברוח כל עוד נפשי בי מהמורשת העירקית-כורדית. עכשיו שים לב, אני כורדי. אני אומר לך עכשיו משהו שלא העזתי להגיד במשך שנים! להגיד בישראל "אני כורדי"?! אתה רואה שאתה צוחק?

אני מחייך אליך באהבה.

הייתי ילד מופרע, ואמא שלי ישבה לי על הווריד שאסדר את המיטה ושקחה אחריות על הסדר בבית. ואיך היא קראה לי? חורני, מלשון חורן. אחר כך, כשהבנתי שיש בדיחות על כורדים, הצנעתי את העובדה שאני כורדי, כי כורדי נחשב לטיפש במרחב הדאחקות הישראלי. אז אני לא רציתי לחפש את אמירה הס. גם לא ידעתי על קיומה. כשהייתי צעיר לא חיפשתי את אמירה הס ומשוררים מזרחיים אחרים. הם לא עניינו אותי מכיוון שהפנמתי את מה שנאמר במדינת ישראל על ידי ההגמוניה האשכנזית.

והיום, לא מעניין אותך ללכת ולחפש גנאלוגיה מזרחית? לא מסקרן אותך לקרוא את אהרן אלמוג? או את פרץ-דרור בנאי?

אם השירים שלהם ייפלו לידי, אקרא בשקיקה. כשקראתי שירים של מירי בן שמחון בפייסבוק התלהבתי בלי די. ואף על פי כן לא הלכתי לחפש שום ספר שלה.

זה מעניין.

אני צריך להטיל את האשמה על עצמי, אבל האשמה מוטלת קודם כול לפתחה של החברה הישראלית, שגרמה לי להפנים את המחשבה שרק שירה מערבית היא שירה טובה.

פגשת במגרש חניה בבולטימור בחור שחור שאמר לך שהוא מקנא בך שאתה יהודי כי לו אין מסורת כתובה. לך, כמזרחי, יש מסורת כתובה, וגם היום, עם כל המודעות הפוליטית שלך, אתה לא שש לחפש אותה.

נכון.

זה לא קשור רק למדינת ישראל. אני חושב שזה קשור לאב. כי הצד המזרחי הוא הצד של אביך, וקשה לך להתחבר אליו.

אתה עושה לי בדיוק מה שעשה השכן האפרו־אמריקאי שלי בבולטימור, שאמר את הדבר הפשוט ביותר, שכתוב שחור על גבי לבן על הקיר – והפיל אותי מהכיסא. לא חשבתי על זה מעולם. אתה צודק, נראה שהרתיעה שלי קשורה לאבא שלי. זו הסיבה שאני לא רץ לקרוא את אהרן אלמוג וטוביה סולמי. לא בגלל המזרחיות. בגלל הזיהוי של אבי עם המזרחיות.

אם נמשיך עם פוליטיקת הזהויות – מישהו מהמשוררים ההומואים דיבר אליך? תמיר להב־דרלמסר, שהזכרתי, אהוב עלי. ליותרם ראובני יש שירים נהדרים.

באיזה גיל קראת אותו?

מאוחר מאוד. אבל את חזי לסקלי קראתי בגיל צעיר, כשהייתי בן תשע עשרה.

אתה גם מזכיר אותו בשיר "הייתי בן 19".

נכון. כתבתי שאם הייתי יכול, הייתי מרפא אותו. אני מאוד אוהב את חזי לסקלי, אף על פי שהפואטיקה שלו בכלל לא דומה לפואטיקה שלי. למרות הניכור שלו מהוריו הוא כתב בשירו "אבא": "פְּנִיָּאָה אֶהְבֵּתִי אוֹתוֹ בְּכָל מְאֹדִי, כְּנִיָּאָה רְצִיתִי אוֹתוֹ, / קְרוֹב לְוִדְאֵי שְׁעָרֵגְתִי אֵלָיו, וְזָהוּ". אבא שלי הוא איש לא מושך בעליל. אימצתי את העמדה של סבתא שלי, שאמרה לאמי: "עם כל הכאב ועם כל הצער שבדבר, קומי ולכי". אבל אז ראיתי תמונות של אבא שלי כשחקן כדורגל לפני המלחמה, והבנתי את אמא שלי. הוא היה סקסי בטירוף. גם אני הייתי מוכן לשכב עם האיש ההוא בתמונה. חזי דיבר אלי מאוד.

ואת דורי מנור קראת?

יש לו שיר שנקרא "מיעוט", שאני מאוד אוהב. זה שיר שהשפיע עלי, גם משום שהוא מדבר שם על כך שלא יהיו לו ילדים.

הוא חורז שם "HIV" ו"נביא". איזו חריזה!

חריזה אדירה. דורי מנור משועבד לחריזה ולמשקל. הוא מעניק קדימות לפונקציה הפיזית, בלשונו של רומאן יאקובסון. אצלי יש קדימות לפונקציה הרפרנציאלית.

קראת את רומאן יאקובסון? הרי לא למדת ספרות.

אני אוטודידקט.

איך הגעת לזה?

ב־2001, עם פרסום ספר הטרומס־ביכורים שלי, הזמין אותי אריה יאס להשתתף בתכנית בערוץ הראשון, בפאנל עם אהרן מגד וציפי גון גרוס. ומפני שקראתי יוצרים אבל לא תמיד ידעתי להגות את שמם, לא הגיתי נכון את השם "לורקה" ואמרתני בשידור "לורקה". ציפי גון גרוס הרימה גבה ולעגה לי במרומז: הנה אחד שלא יודע אפילו להגות את השם של המשורר שהוא מדבר עליו. עד היום אני אפילו לא יודע אם אומרים אנה אַחַמְטובה או אַחְמַטובה. מה שציפי גון גרוס לא הבינה ולא תבין לעולם זה שהנגישות שלה להשכלה מובנת מאליה. לכן אני כל כך אוהב את מה שעושים עדי קיסר, רועי חסן, שלומי חתוכה ותהילה חכימי, שאומרים למיליה החשוב בעיני עצמו: נה עליכם! לעדי קיסר, למשל, יש שירים שבהם היא כותבת בעברית לא תקנית, ויורדים עליה בגללם. אבות ישורון לא שבר את השפה והפך את העילגות לעיקרון פואטי? אצלו זה נחשב ל"שבירת השפה", זה נתפס כ"גאוני". יונה וולך לא כתבה "אני יַעֲבֹד" במקום "אֶעֱבֹד"? וזה היה "גאוני", כי זאת וולך. מה ההבדל? כשישורון, כלומר פרלמוטר, שובר את השפה, השבירות נתפסות כמכוונות, אבל כשעדי קיסר שוברת את השפה, הם לא יכולים לסבול את זה כי הדבר נתפס בעיניהם כעילגות. אבל זה חושף בראש ובראשונה את ההתנשאות שלהם. ולכן – אף על פי שלא ידעתי לנסח זאת בגיל עשרים וחמש – העלבון של ציפי גון גרוס צורב בי עד היום. אז אמרתי לורקה במקום לורקה! אז מה?! אבל איך הגענו לזה? מה הייתה השאלה בכלל?

שירה להט"בית. הנה, לורקה.

משורר בניו יורק. כאמור, אני כל הזמן בעמדת הצלה, שזה הדבר שדופק לי את החיים. אז זה שכיתת יורים ירתה בו...

העמדה הזאת מוכרת לי.

אבל אתה הצלת את עצמך.

גם אתה הצלת את עצמך. משכת את עצמך בשערות והוצאת את עצמך מבית חסר השכלה ומוכה טראומה ותראה לאן הגעת.

אני צריך לפעמים שמישהו יגיד לי את זה.

אז הנה אני אומר לך את זה.

לרגעים אני רואה את זה, ונפקחות לי העיניים. זה למעשה התפקיד של השירה, לפקוח את העיניים, והשיחה הזאת פוקחת לי את העיניים. אתה אומר לי דברים שבעיניך הם פשוטים והגיויניים אבל לי קשה לראות אותם.

האחים שלך עשו דרך דומה?

אנחנו שלושה אחים, שני בנים ובת, אבל אולי זה בן ובת ואחד שהוא חצי-חצי. כי אני רואה את עצמי כ"משוררת" לא פחות מ"משורר". כל אחד מאתנו עשה דרך אחרת לגמרי. אחי הקטן הכי נינוח. כבן זקונים עשו אתו פחות טעויות והוא יודע להיות ללא פחד. אבל אני ואחותי גדלנו מלאי פחדים, ולכן הבנתי שעלי להתרחק מהמשפחה שלי. היציאה שלי לתל-אביב הייתה עזיבה למקום הכי רחוק שעלה על דעתי, לא גיאוגרפית אלא תרבותית. ברחתי לתל-אביב ומתל-אביב ברחתי לברוקלין ולניו יורק. כל אחד מהאחים לקח את זה לכיוון אחר.

ואתם קרובים?

אני קרוב לאחי. הוא היחיד שהבין אותי כשיצאתי מהארון מול הוריי. הם לא קיבלו את זה ואחותי לא קיבלה את זה.

בן כמה הוא היה?

הוא היה בן עשרים וארבע כשיצאתי מהארון מול הוריי ואני הייתי בן עשרים ותשע.

רק בגיל עשרים ותשע יצאת מהארון?

כן, מול הוריי. מה לעשות. גרתי בתל-אביב עם מי שהיה אז בן זוגי. באתי לבקר את הוריי באחד מסופי השבוע ואמא שלי אמרה לי במהלך ארוחת הצהריים שהיא רוצה להכיר לי מישהי. אמרתי לה שאני לא בעניין של בנות. היא ענתה: "אתה מתכוון שאתה לא בעניין של הבת הספציפית הזאת". אני לא יודע מאיפה זה בא לי, כי לא תכננתי להגיד להם כלום, אבל אמרתי לה את המילה שלא העזתי להגיד לעצמי – אני הומו. אבא שלי קם והלך לחדר השינה. אמא שלי היא אישה חזקה – אבא שלי הוא איש מאוד חלש, נכה פיזית ורגשית.

אני לא יודע אם הוא חלש. הוא פוסט-טראומטי.

תראה כמה אני תמים. רק לפני שנה פגשתי בקפה באפר איסט סייד את איתי אייזינגר, שאמר לי שהוא חייב לשלוח לי שיר של דליה פלח. למה? כי במהלך השיחה סיפרתי לו שמאחר שאבא שלי נכה צה"ל נהגתי ללכת לבית קיי בנהריה כשהייתי ילד. ואז הוא אמר לי: "בית קיי זה בית להלומי קרב". הסתכלתי עליו ואמרתי לו: "זה בית

הבראה". כך אמא שלי קראה לזה. לא עלה בדעתי שהוא הלום קרב. ואז הוא שלח לי שיר של דליה פלח, שכתבה על בית קיי – בית להלומי קרב: "לא הייתה פקדה שהוא סרב לה, ונהיה פעם כלו משתק, כשהטנגו שלו, בנסיעה לאחור, / הרס בית בלבנון. לקחו אותו לבית החולים בצפת – / רק אחד מבתי החולים שהיו: / באר-שבע ליד נחל עוז, רמב"ם כששולי נפצע, / 'בית קיי' לחולי הלב-קרב, / ותל השומר, תל השומר – / אבל כלם או נהרגו או הבריאנו, בסוף, / אך לא כן אני". הוא אמר לי משהו שאני מעולם לא אמרתי לעצמי, שאבא שלי הוא הלום קרב פוסט-טראומטי.

תחשוב כמה המהלך הנפשי שמציב את אבא שלך כ"אחר" פוצע אותך. להיות "אחר" שהופך מישהו ל"אחר" – הרי זו טרגדיה נוראית. זו טרגדיה גם של המודרן אבל גם של המדיר. אתה אדם שכל כך מבין מה זה להיות מודרן, מה זה להיות בשוליים, זו חוויה כל כך מרכזית שלך. ומול אבא שלך...

אני המדיר, אני מייצר הדרה.

אולי אתה לא יכול לתת לו בית ונחלה בלב שלך, וזה בסדר. אבל אולי אתה יכול לתת לו כורסה.

אני כותב פעמים רבות על האנשים שנגעו ללבי – כמו ג'ונתן, שנאלץ לקפוץ ממגדל התאומים. זה ניסיון שלי להשאיר אותם בחיים באמצעות השיר.

זה נכון גם בנוגע לאבא שלך?

אבא שלי חי, אבל זו שאלה טובה אם רציתי להציל אותו.

רולאן בארת אמר שכתיבתו על האנשים האהובים עליו היא ניסיון להציל אותם מהחיים חסרי הערך שהם חיו, לדעתו. כשאתה כותב על אביך, נכה מלחמה פוסט-טראומטי, האם אתה לא מנציח אותו בתולדות הספרות העברית?

את זה אנחנו עדיין לא יודעים, זה תלוי אם השירים האלה יעמדו במבחן הזמן. אני אוהב את אמא שלי אהבה גדולה, ואין לי מילים לומר עליה. אבל על אבא שלי, שאני כל הזמן נאבק אתו, יש לי כל כך הרבה מילים.

שמת לב לכך שבספר האחרון, תפוס מקום לגשם, השירים קצרים יותר מאשר בספרים הקודמים?

כן, אבל זו לא הייתה החלטה מודעת. שימח אותי שזה קרה, כי כשקראתי בדיעבד את הביקורת של אלי הירש על תפוס מקום לגשם, הבנתי שהתמקדתי ופתאום יכולתי לומר דברים בפחות מילים ובפחות שורות. זה גם אפשר לי להוציא ספר קטן-מידות.

בספר החדש יש לא מעט טריאולטים.

יכול להיות שמפני שהספר הזה מורכב משירים קצרים, מה שלא עשיתי בעבר, הטריאולט שימש אותי היטב כי זו תבנית של שמונה שורות בלבד. עם זאת, הטריאולטים שם הם של שש ושבע שורות. קיצרתי את הטריאולט.

המגבלה שצורה חמורה מטילה עליך מושכת אותך?

מאוד. קראתי פעם שלאה גולדברג אמרה שלכתוב סונטה זה כמו להיות אישה ערבייה שהולכת בשיווי משקל גמור עם שק על ראשה; ככה זה לכתוב בתבנית – אף אחד לא אמור לראות כמה זיעה הגרת. זה נראה משוחרר וטבעי ובשיווי משקל גמור. אני אוהב לכתוב בתבניות, אבל אני לא מוכן להשתעבד רק לצורות האלה ולתבניות האלה.

יש בספר גם יותר שירי טבע.

השהות שלי בארצות הברית יצרה אצלי התפעמות מהטבע שלא חוויתי קודם. לעומת קוטנה המכמיר של הארץ, חוויתי את גודלה הבלתי ייאמן של ארצות הברית. זה אפשר לי להגיע לקרבה עם הקדוש ברוך הוא באמצעות הטבע. זה לא דבר שאני אמרתי, זה דבר שכתב הרמב"ם במורה נבוכים. הוא אמר שאם אתה רוצה להגיע קרוב לקדוש ברוך הוא, כל מה שעליך לעשות זה לצאת החוצה ולטייל. אם אינך יכול להרחיק לכת, גם ליד המעון שלך אתה יכול למצוא את הקרבה לטבע. רגש הפליאה מול הטבע מחזק את הכמיהה שלך לדעת את בורא הטבע, שמעל הטבע. מעולם לא חוויתי את זה כפי שחוויתי את זה באמריקה. ההתמזגות שלי עם הבריאה, עם האלוהות. זה מה שקורה לאלתרמן בכוכבים בחוץ. לי זה קורה בתפוס מקום לגשם. אני לא זוכר שזה קרה לי בתולדות העתיד או במי בעניין שלנו.

הקשר בין הבריאה, האלוהות והאהבה בא לידי ביטוי בשירך "חצות הלילה", אחד משירי האהבה היפים שקראתי בעברית, המאזכר גם הוא את שיר השירים:

חצות הלילה ואָקום
לא אָדע אַל מי אָשיחָה
ושוחות שפתי אַל פִּיךָ
הָריק הוא תהו קדם־יָקום.

דוֹלֶפֶת נֶפֶשׁ מִתּוֹנָה
בְּכָל־לִפִּי דְרָשְׁתִּיךָ עוֹד
אֶל־תַּעֲזָבֵנִי עַד־מָאֹד

לילי אוקיגוס שפוך־דָּגָה.

אֵיִה שְׁאֶהְבֶּה נַפְשִׁי

אֵיִה נַפְשִׁי שְׁאֶהְבֶּה

לְבִי, לְבִיתְךָ אֶת שְׁמִשִּׁי

וְהֵיִם דּוֹלֵף וּבָא

עַם בְּקָר –

נַחַל אֶכְזָב

נַחַל אֶכְזָבָה.

מעניין אותי הכיזמוס, "אֵיִה שְׁאֶהְבֶּה נַפְשִׁי / אֵיִה נַפְשִׁי שְׁאֶהְבֶּה". מצד אחד יש כאן רמיזה לפסוק "כְּמַעַט שְׁעַבְרִתִּי מִהֶם עַד שֶׁמִּצָּאתִי אֶת שְׁאֶהְבֶּה נַפְשִׁי" (שיר השירים ג, ד), מצד אחר, היחסים הצליליים בצירוף "לְבִי – לְבִיתְךָ" מסעירים בהשתמעויות שלהם, ואנחנו כבר יודעים גם מאיפה באה השרפה.

ו"שְׁמִשִּׁי", שהרי השמש היא כדור האש.

אתה קושר את השרפה הן לתשוקה והן לאסון של האהבה.

מלכוד 22 של חיי.

שירי האהבה המאזכרים אש מעידים שאתה אוהב את אבא שלך הרבה יותר מכפי שאתה חושב.

זה ברור שאבא שלי עשה אותי למשורר.

יש גם משחק מילים מעניין בין "נחל" כשם עצם ל"נחל" כפועל – שתי מילים שהכתיב שלהן זהה, למעט הניקוד.

זה מה שאני אוהב בשפה העברית. שמת לב לקשר שבין "תיאור" ל"תאורה"? כשאתה מתאר דבר־מה אתה שופך עליו אור. ואם מדברים על אש – שמת לב לקשר שבין "נלקח" ו"מתלקח"? ברגע שמשוהו מתלקח ועולה באש הוא נלקח. אתה מבין איך העברית פועלת? שמת לב לקשר שבין "החתמה" ו"הכתמה"? כשאתה מכתים את החולצה שלך אתה גם מחתים אותה. ולקשר שבין "כישוף" ל"כיסוף"? כשאתה מתגעגע למשהו אתה נכסף אליו כי הוא כישף אותך. אז אתה אומר "כיסופים" ו"כישופים". אתה מבין כמה העברית היא השפה החכמה ביותר עלי אדמות?

אהרן שבתאי אמר שהוא אינו מצטער שהשירים שלו כמעט לא מתורגמים לאנגלית משום שהוא "כותב בשפה הכי חשובה בעולם, אולי למעט היוונית העתיקה. אלה שתי השפות הכי חשובות". כי העברית היא שפת ההתגלות.

נכון לגמרי. כמו שהעברי הקדום קרא לשמש "שמש", כי שם [יש] אש. ולמים "מים" כי ב"שמים", שם, [יש] מים.

למרות העניין העצום בשפה ובצורות השיריות, אתה לא מפנה את המבט מהמציאות הפוליטית.

נכון. אמרתי ואני אומר שוב, זו תפיסת העולם שלי. שירה בעברית פירושה ראייה. כמו בביטוי "שורו, הביטו וראו", שפירושו התבוננו, הסתכלו, כמו שאיוב אמר "וְאַיֵה אָפוּ תִקְנִיתִי וְתִקְנִיתִי מִי יְשׁוּרְנָה" (יז, טו) – כלומר מי יראנה. והפייטן רבי דוד אבן בקודה כתב "שור לַחֲצֵם וְעֵנִים" – ראה את לחצם ועונים. שירה, כמוכן המקורי ביותר של המילה, פירושה ראייה. המשורר רואה את הדברים בדיוק רב יותר. כמו "אשורר" חזק יותר מ"אישור", "לקומם" חזק מ"לקום", "לעופף" חזק מ"לעוף", אז "משורר" חזק יותר מ"שור", מ"רואה". כמוכן מסוים העברית אומרת שהמשורר חזק יותר מהנביא ומהחזוה ומהרואה. בעברית, "נביא" הוא גם "חזוה" ו"רואה", אבל המשורר חזק יותר. אני לא אומר שמשוררים הם נביאים. אני לא יודע מה יקרה מחר, אני לא יודע מה יקרה בעוד דקה. אבל אני מנסה לפקוח את העיניים שלך כשאתה קורא שיר פוליטי שלי. לכן מטרת השירה הפוליטית שלי היא פקחת עיניים, היא "שורו, הביטו וראו".

הפוליטיקה נוכחת אצלך כמעט בכל דבר. אתה מציג את כולנו כאנוסים.

הפוליטיקה אכן נוכחת בכל דבר. כשאתה יוצא עם הכלב שלך לטיול ואתה רוצה לחזור הביתה אבל הכלב מושך אותך לכיוון השדה – זו פוליטיקה. פוליטיקה היא לא רק היחסים שבין ראש הממשלה לשר החוץ. רוני סומק סיפר לי פעם שעמיתי אמר שכשמשוררים צרפתים רוצים לתאר שקיעה, הם משתמשים בדימוי של יין אדום. כשמשוררים אנגלים רוצים לתאר שקיעה, הם משתמשים בדימוי של שושנה. אבל כשמשוררים עבריים רוצים לתאר שקיעה, הם משתמשים בדימוי של דם, כי היהדות רוויה בדם. הם מתארים שקיעה, אבל הפוליטיקה משוקעת בלשון.

אתה שב וכותב בשיריך על "כשל הלשון", "מלכודת השפה". איך זה עולה בקנה אחד עם הרהיטות והמוזיקליות שלך?

זה הפחד הגדול של חיי. אבא שלי לא מצליח להיות רהוט ולא מצליח להוציא משפט אחד ברור מהפה שלו. אמא שלי לא מבינה אותו, אני לא מבין אותו, אחותי ואחי לא מבינים אותו. הפחד הגדול של חיי הוא שזה יקרה לי. לפעמים קורה לי שאני מנסה

להעביר מסר לבן שיח ואני לא מצליח, ואני נכנס לחרדות היסטריות. מה שהכי מפחיד אותי זה כשל הלשון. השתמשתי במשחק המילים בין "כָּשָׁל" ו"כָּסָל". שוב, כפי שאמרתי לך על השפה העברית: כשאתה נכשל בניסיון להתבטא אתה נתפס כעילג, ככסיל. זה כשל, זה כסל, זו כסילות. וכמה העברית חכמה.

אתה מאוהב בה.

זאת אהבת חיי. אני רוצה להתחתן עם העברית.

אני חושב שזה משפט סיום נהדר.